

BESCHAVEND BESTUUR

De stand van de beschaving in Nederland

Weinig begrippen roepen tegelijkertijd zoveel gemoedstoestanden, associaties en opvattingen op als beschaving. Vraag de 'gemiddelde' Nederlander naar de stand van de beschaving in Nederland en wat volgt, is waarschijnlijk een flinke tirade over verloedering. Je wordt gevraagd om eens de weg op te gaan zodat je kunt zien hoe asociaal de gemiddelde Nederlander tegenwoordig rijdt of om eens op een drukke zaterdag boodschappen te doen bij Albert Heijn om te zien hoe dat ontardt in een (overigens meestal geweldloze) strijd om eerst de artikelen en later een plaats in de rij voor de kassa. Ga eens met een Nederlands chartervliegtuig naar de Canarische Eilanden zo rond eind juli, krijg je te horen. Of zap eens een avond langs de commerciële omroepen, die ervan verdacht worden de verloedering stevig aan te wakkeren met televisieprogramma's als *De gouden kooi*. En dan hebben we het nog niet eens over de scheldkanonnades (of 'flames') op internet of veelal erg populaire websites waar de ranzigheid vanaf spat.

De iets minder 'gemiddelde' Nederlander reageert geruststellend op deze tirade. Het valt allemaal best mee en Nederland is beschaafder dan ooit tevoren, zo zal die je vertellen. Kijk maar eens naar hoffelijkheid die je tegenwoordig ook vaak aantreft in het verkeer. Of kijk eens naar markten, ker-

**Stavros Zouridis,
Henk Wesseling en
Mirjan Oude Vrielink**

Prof. dr mr Stavros Zouridis is als directeur Algemene Justitiële Strategie verbonden aan het ministerie van Justitie en als hoogleraar Bestuurskunde aan de Universiteit van Tilburg.

Dr Mirjan Oude Vrielink is universitair docent aan de Universiteit van Tilburg.

Drs Henk Wesseling is gemeentesecretaris van Dordrecht.

missen en andere massabijeenkomsten waar niet of nauwelijks een onvertogen woord valt en tienduizenden mensen door elkaar krioelen. En ongetwijfeld is er op de televisie een hoop ranzigheid te vinden, maar ook een hoop moois en interessants. Naar de serie *In Europa* wordt toch maar door honderdduizenden Nederlanders gekeken.

Voor een derde is de hele discussie over de stand van de beschaving in Nederland sowieso onzin. Die wijst erop dat Nederland nooit een 'echt' beschaafd land is geweest; de grootste Nederlandse beschaver uit de geschiedenis, Erasmus, is het land dan ook niet voor niets ontvlucht. Hoewel zijn *Liber anti-barbarorum*, Het boek van de antibar-

baren, pas verscheen toen hij in Bazel verkeerde, zegt Erasmus zelf het boek te zijn begonnen nog voordat hij zijn twintigste jaar had bereikt.

Beschaving of beschavingen?

Beschaving wordt doorgaans vooral opgevat in de zin zoals beschreven, namelijk als omgangsvormen en manieren. Ook het standaardwerk over civilisatie, *Het civilisatieproces* van Norbert Elias, gaat vooral hierover. Elias beschrijft omstandig en aan de hand van tal van illustraties hoe civilisatie als specifieke verandering van het menselijk gedrag zich in de middeleeuwen ontwikkelt. Civilisatie is een verandering van eetgewoonten en tafelmanieren, een veranderde houding tegenover natuurlijke behoeften als neussnuiten en spugen en verandering van omgangsvormen tussen bijvoorbeeld mannen en vrouwen. Belangrijke oorzaken en voorwaarden voor deze veranderingen zijn volgens Elias te vinden in veranderingen in de maatschappelijke verhoudingen en het ontstaan van een maatschappelijke dwang tot zelfdwang. Met andere woorden, waar de samenleving (in het bijzonder de maatschappelijke elite) in eerste instantie de welgemaanierdheid expliciet afdwingt, ontstaat er geleidelijk een vanzelfsprekende 'schaamte' die dwingt tot demping van de driften. Historisch is overigens in de analyse van Elias wel de verticale maatschappijstructuur van belang, waarin de staat verbonden is met het Hof en het 'koningsmechanisme' z'n werk doet. De verbinding tussen de staat en beschaving heeft dus, via de vorstenhoven, een lange geschiedenis.

Het begrip beschaving heeft echter niet alleen de betekenis van omgangsvormen en manieren. Samuel Huntington maakt in zijn boek *Botsende beschavingen* een onderscheid tussen het

enkelvoud beschaving en beschavingen in het meervoud. In het enkelvoud wordt beschaving gebruikt als tegenpool voor barbarisme en een aanduiding van omgangsvormen en manieren. Beschavingen daarentegen zijn volgens Huntington de 'breedst mogelijke culturele entiteiten'. Als culturele entiteit ontstijgt de beschaving dorpen, regio's, etnische groepen, nationaliteiten en religieuze groeperingen. Denk daarbij bijvoorbeeld aan het westen (Europa en de Verenigde Staten), de Orthodoxe beschaving (waarvan Rusland het kernland is) en de Latijns-Amerikaanse beschaving. De stelling van Huntington is dat in toenemende mate de beschaving voor mensen het niveau van identificatie wordt. In plaats van zich te identificeren met een regio, taal of religie, identificeren mensen zich tegenwoordig primair met de beschaving waartoe ze behoren. Dat heeft ingrijpende consequenties, omdat de beschaving en de verhouding tot andere beschavingen daarmee in toenemende mate een politieke betekenis krijgen. Verschillen tussen beschavingen kunnen dan ook ('breeklijn')oorlogen verklaren, maar verklaren ook waarom de politieke positie van bepaalde landen als kernland of referentieland voor een hele beschaving betekenis heeft. Voor de beschaving als geheel vormt het kernland immers een cultureel, maar ook een politiek referentiepunt. Om de geopolitieke verhoudingen te begrijpen, is het begrip beschaving volgens Huntington dus cruciaal. Dat zich de botsende beschavingen niet alleen op wereldniveau voordoen maar door migratie ook binnen landen, verklaart volgens sommigen ook de huidige spanningen in Nederland.

Beschaving wordt de laatste jaren ook op een andere manier gebruikt. Jared Diamond gebruikt het begrip bescha-

ving om een combinatie van een bepaalde gemeenschap en een bepaald leefpatroon of levenswijze in een bepaald tijdsgewricht aan te duiden. Hij heeft zowel de opkomst (in *Zwaarden, paarden & ziektekiemen*) als de ondergang (in *Ondergang*) van beschavingen inmiddels in enkele vuistdikke boeken geanalyseerd. Hij kijkt in tegenstelling tot Huntington niet naar botsingen tussen beschavingen, maar naar de dynamiek in een beschaving die tot het ontstaan van een beschaving of de ondergang ervan leidt.

Beschaving heeft overigens ook nog een vierde connotatie en dat is de verbinding met cultuur. Hoewel de negentiende-eeuwse Duitse denkers getracht hebben in navolging van Kant een onderscheid tussen beide te maken, is het niet een richtinggevend onderscheid gebleken. Kant stelt dat kunst en wetenschap wel cultiveren, maar niet civiliseren. Civilisering is voor hem vooral een vorm van schijnzedelijkheid, omdat het zedelijkheid ter wille van de eer en gericht op uiterlijk fatsoen is. 'Echte' zedelijkheid is een kwestie van cultuur. Ondanks de Duitse pogingen is culturele verfijning niet scherp van beschaving te scheiden, maar er direct mee verbonden.

Beschaving als bestuurskundig vraagstuk

Voor sociologen en wellicht ook voor de studie van de internationale betrekkingen is beschaving een kernleerstuk. Interessant, maar wat moeten bestuurskundigen hiermee? Wij menen dat ook voor bestuurskundigen beschaving een voorwerp van studie zou moeten zijn. Vanuit in elk geval drie invalshoeken is het thema beschaving interessant en relevant voor bestuurskundigen. In de eerste plaats is er de politiek-beleidsmatige vraag of er eigenlijk wel sprake

is van een beleidsprobleem als het gaat om beschaving in Nederland. Daarover bestaan veel opvattingen, maar er is nog maar weinig bekend over de feitelijke stand van de beschaving in Nederland en de feitelijke manieren en omgangsvormen. Via het onderzoek naar waarden en normen krijgen we wel enig inzicht, maar dat roept telkens weer ook de vraag op of waarden en normen van Nederlanders eigenlijk wel verbonden zijn met gedrag. Met andere woorden, levert kennis over de ontwikkeling van waarden en normen van de Nederlanders wel inzichten op in de mate van beschaving? Overigens is het voor de politiek-beleidsmatige vraag naar beschaving als beleidsprobleem allereerst van belang om expliciet te benoemen wat nu eigenlijk een beschaafde samenleving maakt.

De politiek-beleidsmatige vraag naar beschaving heeft voor bestuurskundigen ten minste twee dimensies. In de eerste plaats is er de empirische validiteit van probleemdefinitie in de beide hoofdbetekeningen van beschaving. Dus: hoe is het met de beschaving in Nederland en met de Nederlandse beschaving eigenlijk gesteld? Het antwoord op deze vraag hangt vooral af van de conceptualisering en van het normatief vertrekpunt. Ten eerste is de conceptualisering van belang. In de woorden van het WRR-rapport over waarden en normen: gaat het om waarden en normen of gaat het om gedrag? Als het gaat om waarden en normen blijkt er in Nederland wel sprake van verandering in het patroon, maar lijkt er een 'moral majority' te bestaan met een progressief-tolerant waardenpatroon (Van den Brink, 2002; Duyvendak en Hurenkamp, 2004). Ook een grote groep allochtonen blijkt deze Nederlandse beschaving in de zin van waardepatroon over te nemen. Op het

niveau van gedrag weten we eigenlijk nog maar weinig van de feitelijke ontwikkeling. Weliswaar is de criminaliteit de afgelopen vijftienvintig jaar sterk toegenomen, maar er zijn analyses bekend waarin dat bijna geheel verklaard wordt doordat criminaliteit meer geregistreerd wordt en doordat mensen sneller aangifte doen (Wittebrood en Nieuwbeerta, 2006). Ten tweede hangt het antwoord af van het normatief vertrekpunt. Is dat het historisch perspectief (zijn we meer of minder beschaafd dan vroeger?), een ideaal perspectief (zo hoort het er in een beschaafd land aan toe te gaan) of een nihilistisch perspectief (er is geen eenduidig beschavingsniveau vast te stellen)? Wel blijft het vooralsnog de vraag of de 'beheersingsdrift' in de samenleving is toegenomen of het feitelijk gedrag van de inwoners in Nederland minder beschaafd is geworden. Voor beide conclusies zijn indicaties, maar een overtuigende systematische analyse ontbreekt vooralsnog. Naast de empirische validiteit van de probleemdefinitie is er de vraag naar de condities waaronder het civilisatieproces plaatsvindt, met andere woorden naar de maatschappelijke voorwaarden voor civilisatie. Voor Theodore Dalrymple, een pseudoniem waarachter een voormalig Brits gevangenispsychiater schuilgaat, is het verlies van de verticale maatschappijstructuur een belangrijke oorzaak voor de teloorgang van de Britse (lees westerse) beschaving. Voor zover er nog elite is, geeft deze niet meer aan wat de normen voor manieren en omgangsvormen zijn. De elite is vervallen in vergaand (waarde)relativisme en heeft daarmee de te beschaven onderklasse aan zijn lot overgelaten, aldus zijn stelling. Met een enigszins demagogisch aan Dalrymple ontleend voorbeeld: Engelse hoogleraren taal- en letterkunde kunnen roepen dat er

geen goede of foute spelling meer is, maar slechts nog 'andere spelling'. Zij kennen immers de basisregels van de grammatica. In de onderklasse werkt dit mechanisme echter desastreus uit en leidt het tot analfabetisme. Daar is namelijk de heldere norm die houvast geeft dringend nodig. Een vergelijkbare discussie doet zich op dit moment in Nederland voor in het denken over de canon en de Nederlandse identiteit. Ook religie heeft zo'n verticale betekenis. Roger Scruton verklaart de in zijn ogen teloorgang van de beschaving in het westen vooral door de secularisatie. Als gevolg van secularisatie zijn er geen verticale mechanismen meer die dwingen tot (zelf)beheersing van de driften. Beschaving is ook om een andere reden bestuurskundig relevant. Ongetwijfeld is het civilisatieproces een sociaal proces waarin mensen, groepen en maatschappelijke verbanden een rol spelen. De vraag is echter of de staat in dat civilisatieproces een rol heeft en zo ja, welke. En als de maatschappelijke condities voor het civilisatieproces verdwijnen (met name de stratificatie van de samenleving), is er dan een rol voor de staat weggelegd als 'beschaver'? Deze politieke, politiek-theoretische of rechtstheoretische vraag verdient naar ons idee aandacht van bestuurskundigen, juist in een tijd dat deze vraag in de politieke praktijk eigenlijk nauwelijks nog gesteld wordt. Gedwongen opvoedingsondersteuning in het kader van een beschavingsoffensief kan tegenwoordig op brede politieke (en maatschappelijke) steun rekenen. Het is de vraag of daarmee de staat niet wordt uitgerust met een taak die op termijn wel eens bedreigend kan zijn voor precies dezelfde beschaving die wordt beoogd. Daaraan gekoppeld is de vraag wat de maatschappelijke effecten zijn van een 'staatsbeschavings-

offensief': onteigent de staat niet de mensen, groepen en hun verbanden van het civilisatieproces dat juist in de samenleving thuishoort? Deze vraag wordt eerst vanuit een empirisch en historisch perspectief behandeld in het artikel van Wilterdink. Frissen en Van den Brink gaan in dit nummer over deze vraag in discussie.

Ten slotte is er voor bestuurskundigen de effectiviteitsvraag. Wilterdinks artikel geeft hiervoor al wat historisch materiaal. De staat kan dan weliswaar 'beschavingsbeleid' opzetten, maar de vraag is welke interventiestrategie eigenlijk effectief is. Grosso modo zijn er drie interventiestrategieën van de staat te onderscheiden. In de disciplinerende strategieën gaat het erom door dwang en straf ongewenste manieren en omgangsvormen tegen te gaan. Het strafrecht is daarvoor een middel, maar ook uit Engeland overgewaaid bestuurlijke instrumenten als het ASO-bevel of het beleid tegen 'hufterigheid' zijn hiervan voorbeelden. Hiervan nadrukkelijk te onderscheiden zijn de ontplooiingsgerichte strategieën: onderwijs is ongetwijfeld het belangrijkste voorbeeld van een strategie die juist probeert manieren en omgangsvormen bij te brengen door de ontplooiing van leerlingen te stimuleren. In deze strategieën gaat het erom het gewenste gedrag bij te brengen door mensen zelf een norm te laten ontwikkelen voor de onderlinge manieren en omgangsvormen. Van stadsetiquette in Rotterdam tot en met vormen van onderwijs en opvoedingsondersteuning zijn in deze zin te duiden. Een derde interventiestrategie bestaat uit combinaties van disciplinerende en ontplooiingsgerichte interventies. Denk bijvoorbeeld aan de justitiële jeugdrichting (dwang met ontplooiingsgerichte activiteiten) of de 'campussen', de taak- of leerstraf enzo-

voort. Voor bestuurskundigen is het interessant om te onderzoeken welke van deze strategieën onder welke condities en voor welke (doel)groepen eigenlijk werken. Croes en Leeuw gaan hier kort op in in hun bijdrage aan dit themanummer.

De bevindingen komen samen in het slotartikel van Wesseling. Hij verbindt de inzichten uit de artikelen met enkele bredere sturingsvragen inzake waarden en normen en sociale samenhang en met bestuurskundige thema's als sturing en leren.

Literatuur

- Brink, G., van den, *Mondiger of moeilijker? Een studie naar politieke habitus van hedendaagse burgers*, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2002.
- Dalrymple, T., *Leven aan de onderkant. Het systeem dat de onderklasse instandhoudt*, Spectrum, Utrecht, 2004.
- Dalrymple, T., *Beschaving. Of wat ervan over is*, Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2005.
- Diamond, J., *Paarden, zwaarden en ziektekiemen. De ongelijkheid in de wereld verklaard*, Spectrum, Utrecht, 2007.
- Diamond, J., *Ondergang. Waarom zijn sommige beschavingen verdwenen en hoe kan de onze haar ondergang voorkomen?*, Spectrum, Utrecht, 2005.
- Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M., *Kiezen voor de kudde: lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*, Van Gennep, Amsterdam, 2004.
- Elias, N., *Het civilisatieproces. Sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*, Boom, Amsterdam, 2001.
- Erasmus, D., *Het boek tegen de barbarij*, Sun, Nijmegen, 2001.
- Huntington, S., *Botsende beschavingen. Cultuur en conflict in de 21ste eeuw*, Anthos, Amsterdam, 1997.
- Scruton, R., *Moderne cultuur. Een gids voor kritische mensen*, Agora, Kampen, 2003.
- Wittebrood, K. & Nieuwbeerta, P., *Een kwart eeuw stijging in geregistreerde criminaliteit. Vooral meer registratie, nauwelijks meer criminaliteit*. In: Tijdschrift voor Criminologie 2006 (48), 3, p. 227-242.